

V LJUBLJANI, AVGUSTA 1939

RAZVOJ MARIBORA V L. 1918.—1938.

FRANJO BAŠ

*Restavrirano
Marijino znamenje
na Glavnem trgu*

V razvoju naroda, pokrajine ali mesta razumemo na eni strani razvoj, ki je povzročen po razvoju večje enote, v kateri posamezni narod, pokrajina ali mesto živi, na drugi strani pa razvoj, ki je avtonomen in ki ustvarja sam iniciative za razvoj večjim ali manjšim gospodarskim, kulturnim ali političnim edinicam. Prva stran razvoja je značilna za provinco in tako tudi za Maribor, druga pa za večja gospodarska torišča in kulturna žarišča, ki se pri nas v Jugoslaviji šele ustvarjajo in porajajo. Pri tem se moramo zavedati, da vsebuje vsak razvoj življenje vstajajočega in umiranje preživelega ter da je vsak razvoj pozitiven samo z zgodovinsko kritičnega presojanja. Zato nam še manjka pri poizkusu

ugotoviti gospodarsko in kulturno pot dvajsetih let jugoslovanskega Maribora zadostna časovna razdalja; zato pa nam ne sme manjkati zavest, da vsebuje vsak razvoj nujne pozitivne in negativne pojave in da baš negativni pojavi postavljajo v razvoju probleme za bodočnost, da jih reši ona, kakor rešuje tudi sedanjost v preteklosti rojena vprašanja. Zavedajoč se vsega tega poskušamo ugotoviti razvojna dejstva središča jugoslovanskega Podravja in Pomurja s pozitivnih razvojnih vidikov, negativna pa poudariti samo tam, kjer so odvisna od avtonomnih mariborskih činiteljev, da jih uveljavijo za svoj program bodočnosti.

I.

Maribor je rasel pred l. 1918. kot železniško križišče dveh primarnih avstro-ogrskih prog, ki sta vezali južno alpsko podolžnico s Srednjim Podonavjem v

paralelniški, ter Jadransko morje z gornjo Donavo po vzhodnem obrobju Alp v meridionalni smeri. Državni narodnopolitični sistem je osredotočil na to prometno križišče upravne ustanove, iz pokrajinskega značaja kultur mestnega zaledja pa je vzrastla trgovina z deželnimi pridelki kot temelj meščanskega gospodarstva. V kulturnem pogledu je živel Maribor pred 1918. — kakor večina Slovenije — pod vplivi cesarskega Dunaja, ki so se uveljavljali deloma neposredno, deloma pa s posredovanjem Gradca od urbanistike preko stanovanjske kulture vse tja do likovne in glasbene umetnosti. To je tudi odgovarjalo kulturni strukturi mariborskega meščanstva, ki je bilo 1910. v mestu radicirano z eno četrtino, medtem ko so ostale tri četrtine sestavljale kulturno med Dunajem in Trstom ter Primorskim in Podravino fluktuirajoči živelj, katerega je cesarsko asimilirala Dunaj.

Jugoslovanska doba je z razmejitvijo med Avstrijo in Jugoslavijo premaknila položaj Maribora z osredja države na periferijo z novo državno mejo, oddaljeno pri Sv. Juriju ob Pesnici ali pri Št. Ilju v Slovenskih goricah circa 15 km od mesta Maribora. Z razmejitvijo med nasledstvenimi državami je paralelniška železnica ob Dravi izgubila na svojem pomenu, ko se je prometna os Jugoslavije in jadranskega zaledja sploh preložila na savsko-jadransko in savsko-tursko progo. Mariboru je ostala meridionalna železnica, s katero je ohranil meridionalni prometni položaj kot obmejno mesto. Kulturno je povojni razmah novega kulturnega središča v Ljubljani obenem z afirmacijo narodne slovenske kulturne aktivnosti in zavestne kulturne emancipacije od Dunaja v zvezi z istočasnim soupoštevanjem izvendunajskih nemških kulturnih središč ter zahodnih evropskih in slovanskih kultur rodil novo generacijo izobraženstva, ki se je uveljavila zlasti v drugem jugoslovanskem desetletju. Ta nova generacija je navezala na politična stremjenja predvojne dobe ter uporabljala z zavestnim hotenjem in odločno voljo dobrine svobodne države za kulturno osamosvojitve v okviru uveljavljajoče se slovenske narodnokulturne skupnosti, da tako zadosti idealom iz dobe narodnostnih bojev. Vzporedno s tem je povojni politični razvoj v Avstriji vse do njene združitve z Nemčijo povzročil, da tudi nemška manjšina ni vzdr-

ževala predvojnih dunajskih kulturnih tradicij ter se vezala vse bolj na Nemčijo in končno z njo tudi zrastle. V splošnem je tako jugoslovanski obmejni Maribor izgubil svoj prometni položaj na smeri vzhod-zahod, ga obdržal na smeri sever-jug in začel z likvidacijo kulturne supremacije Dunaja, kar odgovarja tudi našemu historičnemu narodnopolitičnemu programu narodnokulturne emancipacije in osamosvojitve.

Novemu položaju Maribora v pogledu na državno-politično tujino je pomagal novi položaj Maribora v mejah jugoslovanske države, kjer je postal poleg Subotice druga, severozahodna vrata Jugoslavije v svet in narobe. Kot zahodna od obeh severnih jugoslovanskih prometnih vrat je Mariboru po njegovi geografski legi v Jugoslaviji pripadla naloga, da postane os, iz katere se bodo neposredno povezale Alpe po Dravi in Donavi s Podravino, Vojvodino in z Beogradom in s čimer bi zadobila v novi državni skupnosti prometna smer zahod-vzhod svojo novo, a prirodno izobliko v jugoslovanski dravski prometni črti Maribor—Varaždin—Osijek—Beograd. Druga istotako prirodna prometnogeografska nujnost, katera je pripadla jugoslovanskemu Mariboru z novim položajem, je zveza z Zagrebom, medtem ko pripada zveza Ljubljane in Trsta s Srednjim Podonavjem Dravskemu polju z njegovim vzhodnim mostiščem, Ptujem. Kot severozahodna vrata Jugoslavije je prevzel Maribor nalogo vzdrževati zveze iz Vzhodnih Alp v severno nižinsko Jugoslavijo s smerjo Beograd in Zagreb ter sodelovati na zvezah Srednjega Podonavja s Severno Italijo.

Navedena dejstva sestavljajo geopolitično izhodišče za razvoj Maribora v Jugoslaviji, geopolitično izhodišče, ki se mora tudi kulturno uveljaviti. Kulturni položaj Maribora so v tradiciji predvojne dobe uveljavili tudi v povojni lavantinska škofija kot prosvetna in kulturna centrala n. pr. z bogoslovnim učiliščem, pedagoški strokovni delavci s ciljem izobraziti najširše narodne plasti preko vzgoje vzgojiteljstva, zavest potrebe po pokrajinskem zgodovinskem proučevanju in končno je dejstvo, da smo Slovenci na severovzhodu karakterološka enota v svojem narodu rodilo iz predvojnih korenin povojne zgodovinske znanstvene ustanove. K tem iz predvojne dobe izvirajočim kulturnim faktorjem moramo prišteti enake politične in

prosvetne centrale in krajevne organizacije, ki so se na temelju državnih mej razširile po novih delovnih teritorijih. Pri tem je povojni duh socialnosti, ki je vsaj formalno postala v isti meri značilnost narodnosti, kakor je bil to v predvojni dobi jezik, razširil iz Maribora na Prekmurje in Mežiško dolino ekstenzivno delo, ki pa je odpadlo v Posavju. To je v Zvezi z dokončno likvidacijo starih kronovinskih mej in kronovinskega regionalizma, katerega je na zunaj še kot zadnja vzdrževala Mariborska oblast, a je pri tem na jugu stare deželne meje likvidirala, in nakar je Maribor ostal prosvetno središče pokrajini na jug do severnih mej Posavja.

Povojna značilnost podeželskega in sploh slovenskega kulturnega življenja je porast v kvantiteti in iskanje narodnostne samobitnosti. Iz tega so rastle potrebe po krajevnih kulturnih afirmacijah, s katerimi so se začeli posamezni kraji kulturno osamosvojevati, n. pr. Murska Sobota, in organizirati kot prosvetna centrala tudi svoje zaledje, kakor vidimo to pri Celju v porečju Savinje. V večji meri kakor v razširjenem krajevnem delu pa je vzrok po osamosvojevanju posameznih pokrajin od Maribora, da je Maribor bil prešibek za kulturno organizacijo teritorija, kateri mu je n. pr. upravno-politično z Mariborsko oblastjo pripadal in kateri teritorij je iz razlogov kulturnopolitične tradicije, gospodarske, zlasti prometne moči in geografske lege gledal v prvih povojnih letih v Mariboru svojo prosvetno in kulturno centralo. Pri osredotočenju slovenskega kulturnega življenja v Ljubljani v senco nove univerze, je ostala prvenstvena kulturna sila jugoslovanskega Maribora v duhu predvojnih tradicij časnikarstvo in njemu sorodna publicistika. Poleg časnikarstva so narodnostne ambicije, zavest potrebe po kulturnem uveljavljanju Maribora, deloma pa kulturne ambicije vzrastle z lokalnim razvojem ustvarile knjižne, umetniške in znanstvene ustanove, ki so postale s sporadičnimi publikacijami, umetniškimi razstavami in predstavami ter kulturno-prosvetnimi manifestacijami nova značilnost povojnega Maribora. Druga značilnost jugoslovanskega Maribora pa je v kulturnem življenju poudarjanje in tudi uveljavljanje narodnoobrambnih načel, ki koreninijo v predvojni narodnostni tradiciji in v povojnih stremeljenjih po likvidaciji predvojnih narodnopolitičnih prilik.

V kulturnem pogledu je jugoslovanski Maribor poudaril v predvojni dobi že ustaljeni položaj Maribora kot političnega in kulturnega središča **nemškega** Štajerskega, katero se je na jugu zmanjšalo za Posavje, na zahodu in vzhodu pa razširilo na Mežiško dolino in Prekmurje.

Gospodarski in kulturni razvoj Maribora kot celote ilustrira najbolje topografski razvoj mesta. Leta 1910. je štel Maribor 27.994 prebivalcev (brez vojaštva) s 1269 hišami, l. 1921. 30.739 prebivalcev s 1455 hišami in l. 1931. 33.921 prebivalcev s 1834 hišami. Ker ne moremo zasledovati mariborskega prebivalstva do danes in ga primerjati z istočasnim prebivalstvom Slovenije in Jugoslavije, ne moremo odgovoriti na vprašanje, kako se je Maribor razvijal sorazmerno z dravsko banovino in Jugoslavijo. Zlasti še ne moremo postaviti tega sorazmerja, ker mesto Maribor ni nikaka organska seliščna enota ter je to šele skupno s predmestji Studenci, Radvanji, Tezmem, Pobrez-

Stari Glavni trg od zahoda proti vzhodu
(do začetka XX. stoletja)

jem, južnimi Košaki in južno Krčevino. Ne bomo pa grešili, ako trdimo, da se je Maribor kot organska seliščna enota razvijal nekaj hitreje od razvoja prebivalstva Slovenije in Jugoslavije. To na zunaj ugodno razvojno razmerje pa izgubi na svojem pozitivizmu, ako upoštevamo mariborsko mestno zaledje. Gozdna hribovita pokrajina na zahodu ne nudi kmetijstvu življenjskih možnosti in propadajoči kmet more v bistvu samo v Maribor; na vzhodu od Maribora pa leži izredno gosto obljudena agrarna pokrajina z veliko nadprodukcijo prebivalstva. Po zakonih gravitacijskih skupnosti zemljepisnih enot bi moralo Podravje in Pomurje samo absorbirati vso nadprodukcijo prebivalstva; Podravje in Prekmurje pa tega ne storita, ker imata eno samo antropogeografsko absorpcijsko točko Maribor, čigar absorpcijska kapaciteta je za zaledje prešibka, pa četudi je v desetletju po svetovni vojni absorbirala nad 12.000 deželanov. To stanje ponazarja nujnost povojne industrializacije Maribora, poleg tega pa tudi nujnost industrializacije mariborskega zaledja v bodočnosti. Absorbiranje podeželskega življa je kulturno za jugoslovanski Maribor važno, ker daje meščanstvu z delavstvom svojevrstni rustikalni kulturni značaj, ki je daleko močnejši od predvojnega malomeščanskega z zanj značilnim intelektualiziranjem in izključnim varovanjem gmotnih interesov v političnem življenju. Meščanska rustikalnost je kulturna značilnost povojnega Maribora ter se odraža v kulturnem oportunizmu s precenjevanjem tradicije, čustvenem dožemanju kulturnih vrednot, odklanjanju avtohtone iniciative ter podvrženosti tujim vplivom, zlasti kadar gre za videz posebnosti in svojevrstnosti. Sveža, a tako duhovno razklana generacija z dežele je prevzela vodstvo kulturnega jugoslovanskega Maribora, medtem ko ga je v predvojni dobi vodila tradicionalna birokracija.

II.

Smer rasti mariborskega mesta nam odkrije številčni razvoj prebivalstva v posameznih mestnih okrajih. I. okraj (staro mesto) je štel 1910. 6531 in 1931. 6482 prebivalcev; II. graški okraj 1910. 5984 in 1931. 6226; III. oreški okraj 1910. 2838 in 1931. 3046; IV. koroški okraj 1910. 3476 in 1931. 4525 ter V. magdalenski okraj 1910. 7272 in 1931. 12.196 prebivalcev. Razvoj je iz števil — pa čeprav moramo jemati v poštev leto 1910., s čimer upoštevamo dobo 1910. do 1914., katera pa razvojno zaostaja za dobo 1931. do 1938. — evidenten. Staro mesto je že izrazita city s poslovnimi lokali, ki so začeli v povojni dobi vse pogostejše nastajati tudi v južnem graškem okraju ter v Orešju, kjer jih je naselila povojna industrija. Pod goricami in proti Kamnici se razvijajo meščanska stanovanja, medtem ko se delavstvo nastanjuje v južnem Mariboru v smeri proti Radvanju itd. in kjer prehaja v okoliška predmestja. Vidimo, da povojni Maribor nadaljuje razvoj predvojnega razen na jugu od Drave, kjer postaja meščanski značaj mesta vedno očitnejši proti predvojnemu delavskemu. Delavski značaj pa stopa v ospredje v predmestjih, ki absorbirajo glavni dotok z dežel in katera vse bolj izgubljajo kmetijski značaj. Očitni razvoj Maribora na jug od Drave daje povojnemu Mariboru dve novi razvojni značilnosti, ki ga ločijo od predvojnega: Maribor

Hotel »Orel« pred 1929.

severno od Drave postaja vse očitnejše poslovno-meščansko, Maribor na jugu od Drave pa stanovanjsko meščansko mesto, na čemer tudi ne izpremenijo delavske kolonije iz povojne dobe, ki postajajo med Betnavsko cesto, Metelkovo in Radvanjsko ulico vsak dan bolj osamljeni otok, kakor so kolonije južne železnice danes že pravo urbanistično tuje telo.

Že omenjeno pomanjkljivost v statistiki prebivalstva po 1931. pa izpopolni statistika mestnega gradbenega urada o zgradbah, izvršenih v Mariboru v letih 1919. do 1937. Maribor je štel 1910. 1269 hiš in pridobitnih zgradb. 1919. do 1937. je bilo v Mariboru zgrajenih 852 zgradb, to se pravi, približno isto število kakor je bilo v Mariboru zgrajenih hišnih stavb od 1846., to je od otvoritve južne železnice pa do svetovne vojne 1914. Največji mariborski gradbeni podjetnik je bila mestna občina, ki je poleg svojih upravnih in šolskih poslopij zgradila nad 500 stanovanj; vzporedno z mestno občino sta korakali industrija in obrt, ki sta skupaj zgradili 106 tovarn in delavnic. Tovarne in delavnice so nastale predvsem na levem bregu Drave, kjer je nastala tudi večina večnadstropnih stanovanjskih zgradb, enonadstropne stanovanjske hiše pa se razdelijo skoro enakomerno na levi in desni breg Drave, medtem ko se 254 novih pritličnih stanovanjskih hiš osredotoči predvsem na Maribor na jugu od Drave.

Z novimi zgradbami se je zunanost Maribora bistveno izpremenila ter je postala v primeri s predvojnimi pestra. Redke povojne klasicistične in secesionistične stavbe ne morejo vzdrževati zveze z istovrstnimi, za zunanost odločilnimi zgradbami predvojne dobe. V novih zgradbah so postali odločilni konstruktivistični vplivi Prage, Münchena, Plečnikove arhitektonske šole in ljubljanske srednje tehnike, zginil pa je vpliv Dunaja. Zazidava do svetovne vojne tipično nezazidanega mesta je napredovala in baš s tem gradbeno in kulturno raznolikost posameznih mestnih predelov poudarila zlasti še z novim gradbenim materialom, betonom. Tradicionalno vrtno obeležje Maribora z drevoredi in vrtovi se je razvijalo v povojni dobi naprej, pri čemer pa so predvojne divje kose in mnogom nadomestili jeseni, lipe, javorji itd. in so zopet prišli do veljave v predvojni dobi preganjani jagnedi.

Kot urbanistična enota je jugoslovanski Maribor dosegel na severu Slovenske gorice, katere je v pred-

Prednica kavarne Astorije

vojni dobi dosegel samo s tipalkami, na jugu pa rasel v predmestna selišča s tipično malo agrarno parcelacijo posesti. Kot posledica več desetletij trajajoče zazidave in stalnega poseljevanja agrarnih predmestij se povojna zazidava prilagodi agrarnim predmestnim razmeram, ko sledi dravskim terasam in mejam posestnih parcel. Pri tem nastaja namesto paralelniško in meridionalno skoro v geografski projekciji že v avstrijski dobi izoblikovane mreže ulic v severnem delu mesta v zračnem razvojnem prostoru južnega Maribora vidni novi ciklični tip mesta z radialno in krožno koncentrično razporedeno mrežo ulic in cest, kakor jo kaže sicer prirodno nameščena, a razvoj mesta neupoštevajoča delavska kolonija mestne občine med Betnavsko in Magdalensko cesto. Očividno pa postaja z razvojem mesta radi razvoja cest in ulic po mejah parcel pomanjkanje trgov in s tem prometnih križišč, od katerih ima Maribor v bistvu samo eno, to je dravski most.

Vzporedno s stavbenim razvojem jugoslovanskega Maribora je potekalo urejevanje za sodobno mesto najznačilnejšega mestnega atributa, cest. V celoti je imel predvojni Maribor cestno mrežo v dolžini 51.359 m s pripadajočo površino 357.000 m². Jugoslovanski Maribor je izgradil na novo ceste in ulice v dolžini 6521 m, tako da znaša dolžina mariborske ulične mreže skoro 58.000 m s površino 404.000 m². To povečanje ni sorazmerno z gradbenim razvojem jugoslovanskega Maribora, pač pa je sorazmerno s porastom prebivalstva. Iz tega sledi, da je mestna občina mariborska sorazmerno z nastajajočimi novimi mestnimi naselji iste povezala s starejšimi, kar odkriva smotrno stremljenje mestne gradbene politike po zaporedni zazidavi v kontinuiteti iz že obstoječih mestnih predelov. Na drugi strani kaže kvantitetni razvoj mariborskih cest 1918.—1938. dejstvo, da se je množina novih mariborskih stavb zgradila ob že obstoječih, a nezazidanih cestah in ulicah, na periferiji pa se naslonila na glavne prometne arterije, kakor so Tomšičeva ulica, Vrbanska, Jerovškova, Betnavska ali Meljska cesta.

V zunanji podobi današnjih mariborskih ulic je razmah dvajsetih jugoslovanskih let očividnejši. Za predvojni Maribor tako značilni tlak iz prodnikov je do danes skoro popolnoma izginil in — nekoliko manj — tudi druga značilnost predvojnih mariborskih ulic, neurejena cestišča. Maribor je imel 1918. 19 ti-

soč kvadratnih metrov tlakovanega, 284.000 m² makadamskega in 54.000 m² neurejenega uličnega in cestnega vozišča; 1938. 59.000 m² (+ 30.000 m²) tlakovanega, 325.000 m² (+ 41.000 m²) makadamskega in 20.000 m² (— 34.000 m²) neurejenega uličnega in cestnega vozišča. V celoti je tako jugoslovanski Maribor uredil 105.000 m² vozišča, kar predstavlja nad eno četrtno površine vseh današnjih ulic in cest. Ta izvršena cestna dela, h katerim je treba prišteti razširitev pločnikov, pa nam z dejanskim stanjem mariborskih cest in ulic kažejo vse težave, s katerimi se mora Maribor boriti pri dvigu predvojnih provincialno-cestnih prilik na višino, katero zahteva moderno evropsko mesto in novo sodobno prometno sredstvo, avtomobil, katerih ima Maribor 330 ali kjer ima vsak stoti Mariborčan svoj avto. Jugoslovanski Maribor je moral ceste in ulice za moderni promet obdelati ne samo površinsko, temveč vsestransko in to v bistvu samo s finančnimi sredstvi mesta Maribora. Primer tega sodobnega dela na cestah in ulicah imamo v njih kanalizaciji. 1918. je imel Maribor 24.700 m dolgo mrežo kanalov, kar je znašalo 49 % od celotne in potrebne mreže. Jugoslovanski Maribor je dvignil mrežo kanalov za 17.300 m na 42.000 m, tako da imamo danes kanaliziranih 73 % cest in ulic ali jugoslovanski Maribor je izgradil v dvajsetih letih eno tretjino vseh mariborskih kanalov in pri čemer so bile kanalizirane tudi vse nove naselbine v koroškem in magdalenskem delu mesta.

Še v večji meri kakor gradbeni razvoj je preoblikovala jugoslovanski Maribor elektrika, ki je postala nov, zlasti gospodarsko razvojni element mesta. Težave s premogom v medvojni in povojni dobi do 1922. so predvojno svetilno in pogonsko sredstvo plin napravile nesigurnega; poleg tega je civilizacijska težnja časa z elektrifikacijo in bližnja v Fali, med svetovno vojno zgrajena električna hidrocentrala uresničila že predvojne namere Maribora, ko je bil 1920. elektrificiran. Plin se je moral umikati elektriki iz razsvetljave in pogonov v gospodinjstvu, ki ga absorbira danes 51 % napram obrti z 28 % in industriji z 21 % celotne produkcije, ki je znašala 1937. 955.660 m³. Ta mariborska produkcija plina se razdeli na 1704 odjemalce — torej manj kakor je število mariborskih hiš — ki so povezane z mestno plinarno po mreži, ki meri 1937. 40.960 m napram 30.705 m 1919. Primerno s tem gibanjem v konsumu plina se je razvijala elek-

Nekdanji prehod iz Glavnega trga v Ulico kneza Koclja

trifikacija Maribora, ki je dosegla od 1920. do 1938. naslednji razmah:

Dolžina električnega omrežja je do 1938. narastla na 180 km, ki oskrbuje z elektriko mesto Maribor, predmestja Pobrežje, Brezje, Tezno, Razvanje, Radvanje, Studence, Košake, Krčevino — torej antropogeografsko ves veliki Maribor — in poleg teh podeželje s Kamnico in Bresternico ter v Slovenskih goricah Svečino. V tem ozemlju je priključenih na električno strujo 85.250 žarnic s priključenno vrednostjo 2960 KW, 4290 motorjev z 10.700 KW in 4860 drugih aparatov s priključenno vrednostjo 2890 KW. Mariborske ceste in ulice so razsvetljene s 1065 električnimi svetilkami s priključenno vrednostjo 190 KW. Ker je daleko največji del teh v Mariboru, za katerim stoji v javni razsvetljavi okolica daleč v ozadju, moramo napraviti poučno paralelo nazaj z Mariborom pred eno generacijo, ko je 1902. razsvetljevalo Maribor namestu današnjih 1000 žarnic 281 plinskih svetilk, ki so gorele do polnoči, 177 plinskih svetilk, ki so gorele vso noč in poleg teh še 29 petrolejk pred polnočjo ter 6 petrolejk vso noč. Celofni mariborski in okoliški konsum je znašal 1937. 24.490.000 KW-ur v primeri z 20.230.000 1935., 10.500.000 1930., 5.200.000 1925. in 2.650.000 KW-ur 1921., to je prvo leto po elektrifikaciji mariborskega mesta.

Z elektrifikacijo Maribora in s konsumom elektrike, ki je, kakor splošno znano, relativno največji v Jugoslaviji baš v Mariboru, pa ni v zvezi samo povojni kulturni podvig mesta, kot se kaže n. pr. v kulturi stanovanj, pisarn ali obratov, temveč je z njima ponazorjena zlasti gospodarska struktura jugoslovanskega Maribora. Ko je začelo 1920. meseca oktobra obratovati mariborsko mestno elektriško podjetje, so nastopili kot konsumenti elektrike predvsem srednji sloji za razsvetljavo stanovanj, uradov, trgovskih in obrtnih lokalov, poleg teh pa samo štirje industrijski obrati: obe sodobni mlinarski industriji, pivovarna Götz in mestni vodovod, ki so opustili plinski pogon. Tem industrijam so sledile kmalu kovinska na Teznu in opekarna v Košakih. Te kažejo skupaj z železniškimi delavnicami tudi sliko mariborske industrije leta 1918. Predvojna industrializacija Maribora je izhajala iz centralnega položaja Maribora v avstro-ogrski monarhiji, v kateri je mariborska trgovina z deželnimi pridelki posredovala agrarno produkcijo mariborskega zaledja na gorati alpski zahod in industrijski sever. Mariborska trgovina z deželnimi pridelki je kot taka dvignila tradicionalno mariborsko mlinarsko, usnjarsko, pivovarsko, opekarniško, mesarsko, mlarsko in kovinsko obrt na položaj industrije, poleg katerih je osrednji položaj Maribora v omrežju južne železnice ustvaril železniške delavnice na koroškem kolodvoru. 1922. pa se pojavijo v priključku na mariborsko električno podjetje prvi novi mariborski tekstilni tovarni, ki tako obnovita 50 let po izumrtju mariborskih tkalcev tekstilni obrat v industrijski obliki in katerim sledi z leti radi ugodne preskrbe z elektriko še 7 večjih in več manjših tekstilnih podjetij. Povojna tekstilna industrija je tudi po svojem nahajališču meja, kjer se je v neposredni povojni dobi mariborsko mesto končevalo in prehajalo v predmestja. Kakor je v početkih železniške dobe industrija vina in kavinih surogatov v Strossmayerjevi, usnja ob Dravi, in mlinška v Kopališki

ulici ali pivovarna nasproti frančiškanski cerkvi nazkazovala periferijo starega Maribora iz podeželske dobe, tako kaže obroč tekstilnih tovarn od Koroškega kolodvora, Jezdarske in Linhartove ulice ter do Orešja periferijo Maribora v času, ko je nad njim zavihrala jugoslovanska zastava.

Obenem z nastajanjem tekstilnih podjetij so ustavile obrat, ga skrčile ali omejile mlinška, usnjarska, pivovarniška in vinska industrija in tekstilna industrija je postala novi predstavitelj mariborskega gospodarstva. S tekstilno industrijo je za Maribor zaključena doba, v kateri je predstavljala mariborsko gospodarstvo trgovina z deželnimi pridelki, ki je bila tudi motor predvojne mariborske industrializacije. S povojno tekstilno industrijo je Maribor pridobil gospodarsko avtonomno industrijo z novim motorjem z elektriko ter je postal jugoslovanski Manchester. Če računamo, da zaposluje mariborska tekstilna industrija sama 6000 uslužbencev, vidimo, da zaposluje več delavstva kakor vse ostale mariborske industrije skupaj vključno največji mariborski industrijski obrat železniške delavnice na Koroškem kolodvoru. Te pa so v predvojni dobi same zaposlovale več delavstva kakor vse ostale predvojne mariborske industrije skupaj. S tem nam postane jasna nova doba gospodarstva Maribora z njenim značajem in njeno pomembnostjo. Nova gospodarska hrbtenica Maribora, tekstilna industrija, se je razvila v Mariboru baš kot na vratih iz Srednje Evrope, kjer obstoji zadostni progresivni kulturni in civilizacijski nivo, nadalje na podlagi Fale in končno na podlagi nove gospodarske orientacije vseh jugovzhodnih evropskih držav in tako tudi Jugoslavije s poudarjenim stremljenjem po industrializaciji.

Geopolitični položaj jugoslovanskega Maribora je z industrijo pozitivno vplival na povojno mariborsko gospodarstvo ter ga je s tem izenačil s škodami, ki jih je povojna doba prinesla mariborski birokraciji in trgovini. Javne ustanove, ki so bile od temeljne razvojne sile predvojnega Maribora, so se v Jugoslaviji začele umikati iz obmejnega mesta; Maribor so zapustili finančno ravnanje, kontrola dohodkov državnih železnic, prenehala je vojaška realka in 1927. organizirana Mariborska oblast, s katero je postal Ma-

Nekdanje križišče Tržaške in Pobreške ceste ter Taborske ulice

Na mestu tovarn Jugotekstil in Rosner v povojni dobi

Maribor drugo slovensko političnoupravno središče, je 1929. prenehala, ker je bila narodnopolitična težnja Slovencev po upravni enotnosti močnejša od krajevnih in pokrajinskih obzirov do Maribora. Namesto preostalih javnih ustanov je jugoslovanski Maribor dobil carinarnico prvega reda in kot važen narodno-gospodarski faktor je ostal pomembni denarni zavod kot dediščina Mariborske oblasti Hranilnica dravske banovine.

Težje gospodarske posledice je prinesel Mariboru zastoj trgovine z deželnimi pridelki. Po prvih povojnih letih nastopivši zastoj označuje nazorno povojni razvoj mariborske klavnice, kjer je bilo 1919.—1925. zaklanih povprečno na leto 23.722 svinj, 3224 volov in 7307 krav, 1926.—1937. pa samo 9322 svinj, 1660 volov in 2849 krav. Uveljavljeni agrarni protekcionizem srednjeevropskih držav je istočasno povzročil propast mariborske trgovine z deželnimi pridelki, ko je jugoslovanski industrijski protekcionizem v novih geopolitičnih razmerah omogočil moderno mariborsko tekstilno industrijo. Poleg teh geopolitičnih prilik pa leži na nazadovanju mariborske trgovine z deželnimi pridelki krivda tudi na Mariboru samem, ki se v vsej povojni dobi ni zavedel, da je dejansko središče agrarnega zaledja s skoro 400.000 prebivalci in da je njegova prirodna funkcija v primeru, da hoče biti resnično središče svoje pokrajine, da upošteva in vodi njeno gospodarsko strukturo. Edino izjemo v tem pogledu tvori trgovina s perutnino, drastično pa potrjuje našo sodbo vloga Maribora v trgovini z lesom ali v trgovini s sadjem, kjer Maribor komaj nadkrili povprečno podeželsko tržišče.

V veliki meri pa se je jugoslovanskemu Mariboru posrečilo prevzeti v Podravju namesto avstrijskega predvojnega Gradca vlogo trgovske centrale, ki prekrbuje podeželsko trgovino s trgovskimi potrebščinami. Poleg vina, železnine, kolonialij, papirja, manufakture itd., s čimer zalaga Maribor podravsko podeželsko trgovino, je v jugoslovanski dobi zaigralo posebno vlogo zadružništvo, ki je postalo glasnik novega gospodarstva tudi načelno, in kjer je doseglo visoko stopnjo javno nameščenstvo, katerega zalaga Maribor vse do Prekmurja in gornje Savinjske doline. Poleg položaja trgovske centrale si je znal povojni Maribor zasigurati in vodilno organizirati za Maribor istotako novo gospodarsko panogo tujski promet, ki se usmerja iz Maribora zlasti v organizacijskem pogledu v vsej se-

verovzhodni Sloveniji, vključno porečje Savinje. Povojni mariborski tujski promet temelji v prvi vrsti na mariborski industriji, ki privabi v poslovnih zadevah vedno večje število tujcev v naše mesto, na drugi strani pa pokrajina s svojimi lastnostmi. Pokrajinske lastnosti mariborskega zaledja pa se zopet delijo v vrelce in zdravilišča s tujskoprometno tradicijo ter v planinska ozemlja zlasti na zahodu od Maribora, kjer je Maribor iz predvojnih začetkov organiziral v jugoslovanski dobi večino tujskoprometnih postojank na Pohorju in napravil začetek tega tudi na Kobanskem tako, da se je Maribor s tem delom uveljavil kot tujskoprometna centrala za srednjegorsko Podravje. Poleg tega je postala v jugoslovanski dobi zavest tujskega prometa splošna, interesi tujskega prometa se uveljavljajo z dneva v dan v vse večji meri in prihajajo do pozitivne kulturne veljave že danes v dobi niveliziranja javnega mnenja in tipiziranega estetskega čustvovanja in doživljanja začenjajo iz tujskoprometnih razlogov uveljavljati to, kar je pred časom uveljavljal pokrajinski čut, umetnostna ambicija in estetska tradicija. Mesto Maribor samo je zlasti z zgradbo kopališča na Mariborskem otoku dokazalo svoje razumevanje za novo narodnogospodarsko panogo in nadalje z iniciativnim sodelovanjem pri cesti iz Maribora na Pohorje, organizirana mariborska javnost pa z vsakoletnimi razstavami, manifestativnimi in propagandnimi prireditvami večjega in manjšega obsega.

Novo stanje povojne mariborske industrije in trgovine je naravno vplivalo tudi na mariborsko povojno obrt. Pozitivne in negativne vplive razvidimo evidentno iz statistike. 1919. je imel Maribor 25 brivcev in frizerjev, 1935. pa 59; 1918. je bilo 6 elektrotehnikov in elektroinstalaterjev, 1935. 11; kovinarjev 1918. 48, 1935. 78; mesarjev in klobasičarjev 1919. 13, 1935. 66; mizarjev 1918. 34, 1935. 58; pekov 1918. 18, 1935. 30; slikarjev in pleskarjev 1918. 19, 1935. 29. Brivci, elektrotehniki, kovinarji, mesarji, mizarji, peki in slikarji sestavljajo razvijajoče se in napredujoče povojne mariborske obrti, ki vsaj posredno izhajajo iz industrializacije Maribora. Predvsem industrija je dvignila življenjski standard, kakor ga razvidimo n. pr. iz porasta brivcev in frizerjev ali pa nova, šele po svetovni vojni v Mariboru razvita damska frizerska obrt. Povojna gradbena podjetnost je omogočila porast slikarjev, pleskarjev in kovinarjev; na povišani življenjski

Pivovarna Union med Razlagovo in Maistrovo ulico se umika stanovanjskim hišam

standard in s tem na povečano potrošnjo mesa kaže večje število mesarjev, medtem ko izhaja porast elektrotehnikov iz elektrifikacije Maribora. Številčni napredek mizarjev je posledica poveljne gospodarske izločitve Gradca pa tudi Dunaja od opreme stanovanj in sploh notranjosti poslopij, kar vse je prevzelo v veliki meri — v manjši se je začelo uveljavljati tudi gorenjsko — domače mariborsko mizarstvo. V podobni meri in na podoben način se je razvilo tudi povojno torbarstvo, knjigovezništvo in tiskarništvo. Velik razmah prevoznikov, od 27 v letu 1918. do 63 v letu 1935. pa je v največji meri zvezan z obmejnimi carinskimi položaji Maribora in za tem s sodelovanjem prevoznikstva v posameznih gospodarskih panogah, n. pr. v gradbeni, pa tudi v tekstilni industriji. Poleg napredujočih obrti pa imamo vrsto nazadujočih ali stagnirajočih obrti, kakor so čevljarji, katerih je bilo 1902. 102, 1935. pa 97, torej samo malo več od števila čevljarjev, ko je Maribor ustanovil zadrugo čevljarjev 1884., ko je po prebivalstvu polovico manjši štel 92 čevljarjev. Čevljarjem sorodni so krojači (1920. 253, 1935. 210), tesarji (1910. 5, 1938. 3), zidarji (1918. 4, 1935. 4), pa tudi gostilničarji, katerih je bilo v Mariboru 1919. 161, 1935. pa 142. Do skrajnosti racionalizirana sodobna obutvena in konfekcijska industrija je v veliki meri omejila razvoj čevljarstva in krojaške obrti, ki se je zamogla proti temu vzdržati samo s popravili ali pa s kvalitetno in specialno produkcijo, katere mehanizirano in standardizirano delo doseči ne more. Tesarji, zidarji, pa tudi kroveci so bili v povojni dobi vključeni v gradbeno industrijo ter so danes v Mariboru na tem, da sledijo usodi nekdanjih tkalcev ali lončarjev. Nazadovanje gostilniških obrti preseneča radi rastočega konsuma alkoholnih pijač 1922. in 1937., ko je Maribor porabil 1,087.362 l in 1,386.883 l vina obenem z 1,154.450 l in 735.417 l piva in 18.648 l ter 36.524 l žganih pijač. Padeč gostilničarskih obrti je v zvezi z rastočimi zahtevami po higieni gostilničarskih obratov, kateri niso zamogli vsi ugoditi, nadalje s koncentracijo obiska na uveljavljene gostilniške lokale in pa radi rastoče potrebe, zlasti pri poslovnih slojih, po ekonomično uporabljnem času v gostilni. Vse ostale obrti se gibljejo sorazmerno z gibanjem prebivalstva, pri čemer se moramo zavedati, da številni razvoj ne pomeni vedno gospodarske prosperitete in kvalitetnega napredovanja v produkciji, ampak mnogokrat tudi proletarizacijo. Proletarizacija mariborskega obrtništva se gotovo odraža iz številke o splošnem razvoju mariborskega obrtništva, ko je živel v Mariboru 1914. 472 obrtnikov mojstrov, 583 pomočnikov in 335 vajencev ali skupno 1390 v obrti zaposlenih delovnih sil. 1930., torej v času tik pred gospodarsko depresijo in preden so začeli obrtniki mojstri smotreno omejevati število pomočnikov in vajencev, pa smo imeli v Mariboru 1252 obrtnikov mojstrov s 1353 pomočniki in 1317 vajenci, tako da je bilo pri za eno šestino narastlem prebivalstvu zaposlenih v mariborski obrti 3922 oseb ali skoro točno trikratno število iz predvojne dobe. Res je, da od 1931. nazaduje število pomočnikov in vajencev, ali to je posledica smotrne skoro že cehovske borbe proti proletarizaciji obrtništva, ki se kaže skozi vso jugoslovansko dobo tudi v načelnem nastopanju proti obrtnim izdelkom moške kaznilnice v isti meri kakor v propagiranem delu za poudarjeno kvaliteto.

Mlinška industrija v Kopališki ulici je prenehala

Mariborsko in okoliško gospodarstvo financirajo v vsej jugoslovanski dobi že pred vojno vpeljani trije zadržni denarni zavodi: Posojilnica v Narodnem domu, Spodnještajerska ljudska posojilnica in Mariborski kreditni zavod, stara mestna in nova banovinska hranilnica. Sicer pa Maribor tudi v povojni dobi ni mogel razviti lastnega bančnega življenja ter delujejo tozadevno enako predvojni dobi tudi po vojni podružnice denarnih zavodov, katerih sedeži so v središčih državnega gospodarstva in katere podružnice odločilno sodelujejo zlasti z industrijo. V bančnem pogledu je tako Maribor tudi v povojni dobi ostal izrazito bančno podružniško mesto. Pač pa se je jugoslovanski Maribor uveljavil z novo ustanovljenimi zavarovalnicami za življenje.

Največji gospodarski činitelj Maribora je v povojni dobi mestna občina, ki ima v 1932. ustanovljenih mestnih podjetjih z osnovno in obratno glavnico nad 100,000.000 din največji sodobni mariborski obrat. Avtonomni in prenešeni posli mestne občine pa so ji naložili naloge regulatorja mariborskega gospodarstva zlasti v negativnih primerih, to je v socialnem skrbstvu, javnih delih in kulturi v daleko večji meri kot je bil to slučaj v predvojni dobi in kar najzorneje kažejo mestni proračuni. Mestni mariborski proračuni so od 154.130 zlatih kron (1 zlata krona = 15 din) 1913. narastli 1937. na 16,868.080 dinarjev. Pri tem so potrebe mestne občine naraščale najhitreje v prvih povojnih letih 1920.—21. za 107,46 %, 1922.—23. za 74,09 % do 1929., ko padejo prvič v porastu pod 10 %

Križišče Betnavske ceste in Poljske ulice pred zgraditvijo jubilejne Aleksandrove šole v Žolgerjevi ulici

na 9,07 % in do 1935.—36., ko padejo pod 1 % na 0,65 %. Maribor je tako v dvajsetih povojnih letih polagoma stabiliziral v svetovni vojni omajano gospodarstvo ter ga prikrojil novim svojim potrebam in novim svojim sposobnostim. Pri uravnovešenju povojnega mariborskega gospodarstva je sodeloval posamezni Mariborčan z vplačilom na davščinah za 30,18 din (proti 5,39 zlatim kronam $\times 15 = 81,85$ din) 1921., 430,87 din 1933. in 459,98 din 1936. Pri tem povečanjem proračunu in povečanih izdatkih je važno sorazmerje med povojnimi in predvojnimi funkcijami Maribora, ki se z njimi odraža kot moderno progresivno mesto v Jugoslaviji proti konservativnemu, na stanovskih in individualnih interesih slonečemu avstrijskemu Mariboru. 1913. je izdal Maribor za ceste in ulice 23.508 zlatih kron, 1937. 4.410.000 din, za znanost in kulturo 1913. 7807 zlatih kron, 1937. 283.000 din, za socialno skrbstvo 1913. 11.031 zlatih kron, 1937. 3.000.390 din. Gradbeni, kulturni in socialni Maribor je dejansko tako šele jugoslovanska tvorba. Najbolj evidentno je to v socialnem skrbstvu, ki je na eni strani izraz moderne, iz socializma izvirajoče socialne politike, na drugi pa nujna posledica proletarizacije Maribora. Ako je 1913. šlo od celokupnega mariborskega mestnega proračuna 6,19 % za socialno skrbstvo in je za to prispeval posamezni Mariborčan 2,55 kron, znaša današnji odstotek mariborskega proračuna za socialno skrbstvo 16,54 % in prispeva danes posamezni Mariborčan za mariborske socialne izdatke 95,75 din. Predvojni Maribor je poznal samo mladinsko in starostno skrbstvo, jugoslovanski Maribor je uvedel tudi delavsko in se socialni izdatki mariborske občine razdelijo 1937. s 26,53 % na mladinsko, s 39,65 % na starostno in s 33,82 % na delavsko skrbstvo. Mladinsko skrbstvo oskrbuje v tem letu 325 otrok, poleg tega podpira Maribor 229 otrok in v generalnem varštvu ima Maribor 301 varovanca. V povojni uvedenih in organiziranih počitniških kolonijah je skrbelo mariborsko mesto za 155, iz sredstev mestne občine pa je bilo obdarovanih za Božič 1937. 508 otrok. Starostno zavarovanje je skrbelo 1913. za 22 oskrbovancev, 1937. za 198, starostne podpore je prejemale 1913. 162 revežev, 1937. 709. Delavsko varstvo skrbi predvsem za brezposelne ter je bilo njegovo delo finančno ojačeno od 1931. s sredstvi pomožne akcije,

od 1933. s pomočjo banovinskega bednostnega fonda, od 1937. pa z dohodki nove socialne davščine. Število brezposelnih je rastlo od 1926., ko jih je bilo prvič smoteno registriranih 125, do 1935., ko doseže njih število 644, nakar polagoma zopet nazaduje, da doseže 1937. število 486, od katerih je bilo zaposlenih v javnih delih 299, podpore v obliki hrane in drugih življenjskih potrebščin pa jih je prejemale 187. Poleg brezposelnih se je jugoslovanski Maribor briga tudi za prehrano siromašnega prebivalstva, za kar se je preuredila vojna kuhinja, ki je skrbela med svetovno vojno za revne mariborske meščane, v ljudsko kuhinjo, ki je 1937. izdala dnevno povprečno 343 porcij hrane, v vsem letu 1937. pa 125.183 dnevnih porcij proti 25.703 dnevnim porcijam v letu 1925., ko je prevzelo ljudsko kuhinjo mariborsko mesto. Poleg tega se je moralo mariborsko socialno skrbstvo baviti z novim povojnim problemom stanovanj, ki je sicer že trkal na vrata predvojnega Maribora, ki pa je postal pereč v posledicah svetovne vojne. Mesto Maribor je pomagalo pri reševanju stanovanjske krize s kreditiranjem privatne gradbenosti, z reguliranjem cen parcelam, z gradnjami uradniških, delavskih in zasilnih stanovanj in končno

Socialno skrbstvo mestne občine, kateri je pričela slediti v duhu predvojne južne železnice tudi industrija, je v svoji vedno večji izmeri znak nastajajoče proletarizacije Maribora, poleg tega pa znak dobe in duha časa, ko se delokrog javnih činiteljev in političnih edinic širi z reguliranjem vsega gospodarskega, kulturnega in socialnega življenja.

Proračun mariborskega mesta pa je samo relativni dokaz razvoja in napredka Maribora v zadnjih 20 ih letih, kakor so istotako samo relativni dokaz mariborskega napredka v istem času podvig higiene z asaniranimi stanovanji, delavske kolonije, uradniške hiše, število kopalnic, radio-aparatov, avtomobilov, motornih koles ali pa dvokoles (5815). Za objektivni dokaz napredka je važno sorazmerje imetnikov teh dobrin do celotnega prebivalstva in do vseh rodbin, ki živijo v Mariboru. V objektivni dokaz resničnega napredovanja življenjskega standarda v mestu Mariboru naj služi nekaj dopolnilnih števil. 1910. je živelo 27.994 Mariborčanov v 1269 hišah, ali v vsaki hiši je povprečno prebivalo 22 meščanov; 1931. pa je živelo 33.921 Mariborčanov v 1834 hišah ali v posamezni hiši 18 meščanov ali 4 rodbine. Obratno od predvojnega Maribora je za povojni Maribor očitno umikanje pred stanovanjskimi kasarnami in težnja po manjših stanovanjskih hišah, ki so danes v isti meri značilnost individualne gradbene aktivnosti povojnega Maribora, kakor so pri naših sosedih n. pr. asfaltne ali betonske ceste znak javne državne gradbene aktivnosti. Za svoje prebivalstvo je razpolagal Maribor 1935. z 8358 stanovanji, v katerem so stanovala povprečno po 4 osebe. Kletnih stanovanj je imel Maribor 1935. 239, podstrešnih pa 581, h katerim so se računala tudi stanovanja v barakah na Dankovi ulici, ki so ob dvajsetletnici Jugoslavije 1938. izginile in s čimer se je stanovanjski standard Maribora ponovno izboljšal. S tem je tudi padlo število prenapolnjenih stanovanj, katere je 1927. poseljevalo 1118 oseb po 6—12 v vseh vrstah enosobnega stanovanja; teh prenapolnjenih stanovanj je imel Maribor 1927. 207, za poznejša leta pa nam žal manjkajo podatki, ki bi našo domnevo potrdili. V

splošnem pa je dvig stanovanjskega standarda v jugoslovanskem Mariboru dejstvo. S tem dejstvom je pri vladajočem svobodnem gospodarstvu razumljiv tudi dvig cen stanovanj, ki so se dvignila tudi v svoji higienski opremljenosti in kjer so cene postale občutljive zlasti radi naraščajoče proletarizacije prebivalstva, zlasti državnega nameščenstva in delavstva. Dvig stanovanjskega standarda je gotovo tudi eden vzrokov za izboljšanje higienskih prilik v povojnem Mariboru. Navzlic napredujoči industrializaciji je bilo v povojni dobi v Mariboru ustavljeno napredovanje tuberkuloze v primeri s predvojno dobo in sta do danes rak in pljučnica kot vzrok smrti prekosila tuberkulozo, ki je pred vojno pobrala največ Mariborčanov. Žal pa nam je nemogoče ugotoviti številke in sorazmerje v konsumu hranil in oblačil, ki bi morali pokazati materialnokulturni standard Maribora v podobni meri kakor bi morale pokazati istotako manjkajoče številke mariborski konsum knjig, slik, časopisov, obisk gledališča, koncertov itd. istočasni duševnokulturni standard jugoslovanskega Maribora. Pač pa moremo primerjalno statistično doumeti njegovo proletarizacijo, ta negativum mariborskega in evropskega življenja.

V mestu Mariboru deluje okoli 14.000 delavcev vseh vrst, v predmestjih 2000, v obeh srezih pa okoli 4000. Danes prejemajo — izvzeti so pri tem poklici kakor n. pr. služkinje, katerih je okoli 1000 — povprečno dnevno plačo 24—25 dinarjev. Eksistenčni minimum je znašal n. pr. 1937. za samskega delavca din 21,94 (1914. 1,80 K), za štiričlansko delavsko rodbino pa v istem letu 55,98 din (1914. 4,75 K). Na podlagi podatkov za vso Slovenijo od 1929.—1937. je obstojala realna mezda, ki je znašala 1929. približno 85 %, 1937. pa približno 110 % za samskega delavca. Standard samskega delavca se je v jugoslovanski dobi izboljšal od negativne realne mezde do pozitivne. Ni pa to primer pri delavskih (štiričlanskih) rodbinah, kjer so se v toku zadnjih 20 let življenjske možnosti sicer dvignile, a še niso dosegle 50 % realne mezde. V tem in v dohodkih nižjih javnih nameščenцев je jedro povojne naše proletarizacije in tako tudi proletarizacije Maribora, v tem pa je tudi življenjski vzrok za drugi povojni mariborski socialni pojav, za dvojno zaslužkarstvo, ko dosežeta z njim mož in žena blizu 100 % realne mezde.

III.

Če se sedaj po gospodarskem ogledu jugoslovanskega Maribora ozremo na mariborski istočasni kulturni razvoj, moramo pri tem ugotoviti, da je gospodarstvo kozmopolitsko udejstvovanje in kot tako najožje povezano z današnjo evropeizacijo zemeljskega planeta in da je duševna kultura sicer istotako povezana s splošnim duševnokulturnim razvojem zemlje ali, da v tem posamezna individualna narodnost s svojo sredino, to je s svojim miljejem in tradicijo kulture po svoje tipizira. Radi tega moramo ugotoviti, kakšen Mariborčan predstavlja današnjega nosilca mariborske kulturne akcije in kdo je bil to pred vojno. 1910. je izviralo 27.994 Mariborčanov iz sledečih zemelj: 7708 je bilo rojenih Mariborčanov, 3263 Avstrijcev pred marcem 1938., 1207 iz dežel krone sv. Vavla, 13.242 iz Slovenije, ostali pa iz raznih zemelj, a ti radi malega števila za tip prevojnega Mariborčana ne pridejo v poštev. Od 33.921 Mariborčanov iz 1931. je

Stanovanjske barake na Danjkovi ulici pred l. 1938.

bilo rojenih v Mariboru 10.945 (+ 3237), 13.407 v Sloveniji (+ 165), 3540 v Avstriji pred marcem 1938. (+ 277), 563 v deželah krone sv. Vavla (— 644), v Jugoslaviji izven dravske banovine 863 (?), v Italiji 3907 (?), na Madžarskem 264 (?), v Nemčiji 150 (?), ostali pa odpadejo na razne druge zemlje. Mariborčane iz stare Nemčije, Madžarske, Jugoslavije izven dravske banovine in razne težko primerjamo s predvojnimi, ker tvorijo ti, razen Hrvatov in Srbov v predvojni dobi, postavko tujcev s številom 1401. Po izvoru prebivalstva je prišlek iz Slovenije po vojni v primeri z vsem prebivalstvom celo padel, vzdržalo se je razmerje v Avstriji rojenih Mariborčanov, pod polovico so padli Mariborčani iz Šlezije, češkega in Moravskega, porastli so avtohtoni Mariborčani in kot nov činitelj jugoslovanskega kulturnega Maribora so nastopili Primorci (v Italiji rojeni). Primorci dajejo jugoslovanskemu Mariboru nov antropogeografski poudarek, drugače pa je ostal sestav mariborskega prebivalstva v Jugoslaviji po svoji provenienčni strukturi v bistvu isti kot je bil v Avstriji.

Ni tu mesto za sicer zanimivo razpravljanje o vzrokih tega, potrebno pa je poudariti, da je kontinuiteta mariborskega življa nujno povzročila kontinuiteto predvojnega kulturnega dela, ki se je v novih narodno-političnih jugoslovanskih prilikah nadaljevalo v kvantitativnem porastu in v polaganju temeljev za smotreno organizirano delo na temelju močnega, deloma strokovno ali stanovsko utemeljenega, deloma pa zavestnega narodnostnega hotenja. V tem svojem kulturnem hotenju in delovanju je Maribor znal v vsej povojni dobi najti organsko sorazmerje med slovenstvom in jugoslovanstvom. Tozadevno ni Maribor nikdar postavljaj borbenih vprašanj, temveč je afirmiral slovenstvo kot narodnokulturni, jugoslovanstvo pa kot državopolitični aksiom, ki se medsebojno izpopolnjujeta.

Temelj povojnega kulturnega mariborskega življenja je postalo dnevno časopisje, ki se je zlasti kvantitativno razvilo na politični in strokovni orientaciji. Če je predvojni Mariborčan aktivno sodeloval pri reševanju kulturnega vprašanja, je nastopil n. pr. na društvenem parlamentu, na občnem zboru posamezne organizacije, pasivno pa z udeležbo istega. Predvojni Mariborčan je govoril in poslušal, povojni piše in čita časnike. Poleg tega pa je tehnično izpopolnjevanje izraznih sredstev nastopilo svojo pot tudi v povojnem

Jadrarno letalo, simbol povojnega letalskega športa v Mariboru

Mariboru. Kakor je železnica stopila poleg voza z živinsko vprego, avto poleg železnice, aeroplan poleg avta, tako je poleg govornika in kozêrja stopil časnik, časnika in klavirja radio ter gledališča kino. Posledica vplivov zlasti dnevnega časopisja je niveliziranje kulturnega horizonta, ojačeni interes za široka, zlasti svetovna vprašanja in zato pomanjkanje poglobitve in desinteresiranost na bistvu krajevnih vprašanj, v kolikor posameznika ne zadevajo osebno. Posledica tega je padec zanimanja za delo posameznih kulturnih organizacij, katere dejansko predstavljajo odbori, v katerih se začenja pojavljati birokratizacija poslovanja. V tem je pristopila posameznim kulturnim organizacijam v pomoč javna oblast na čelu z mestno občino mariborsko in dravsko banovino, ki v pomanjkanju individualnega sodelovanja prebivalstva usposablja s podporami organizacije za trajno in smoteno delo in pri čemer sledijo javnim oblastvom poedini posamezniki. Vedno bolj temeljijo kulturne organizacije na subvencijah oblasti in privatnikov in vršijo v svojem delokrogu delo v interesu krajevnosti ter narodne kulture, ki je v časovnem programu naše celotne narodnopolitične celine. Obenem s tem se vedno očitneje uvaža v kulturnem življenju mehanizacija dela, ki nato iz društvenih central kulturno delo tipizira po vsem podežlju Podravja in Pomorja, pri čemer postaja vedno bolj jasna povezanost kulture z gospodarstvom, narodnostjo in politiko. Predvojna družabna in osebna podlaga kulturnih organizacij izginja in za predvojni Maribor značilno individualno zavzemanje stališč in postavljanje problemov, kar je bilo utemeljeno v družabnem in gospodarskem položaju posameznika, in na mesto tega stopa težnja iz centrale dvigniti kulturni nivo celokupnosti. Iz dobe predvojnega individualizma v kulturi z njeno stanovsko poudarjenostjo meščanske, kmetijske ali delavske kulture stopa povojni Maribor v dobo narodne kulture, katero usmerjajo h kmetu in delavcu kot predstavnikom naroda kulturne centrale obenem z dnevnim časopisjem.

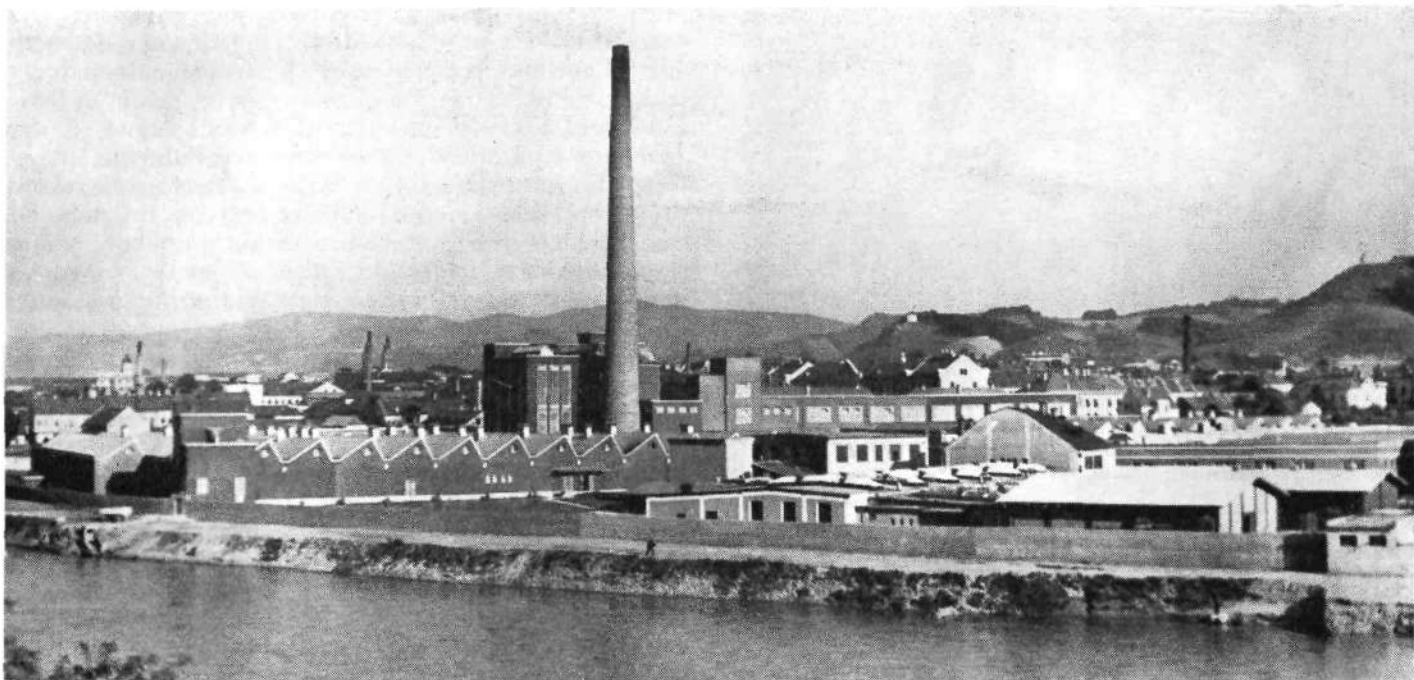
S tem, iz kulturnih in organizacijskih central izhajajočim prosvetnim, kulturnim in športnim delom se je podal nov položaj Maribora za severne Slovence. Maribor je začel prevajati v svoje zaledje rezultate prosvetnega, kulturnega in političnega dela, katerega je ali izvršila ali pa načela Ljubljana kot kulturno središče Slovencev; brez vidnega učinka pa so ostali vplivi iz Zagreba ali pa iz novega državnega središča

Beograda. Maribor se je v svojem povojnem kulturnem razvoju podredil slovenski kulturni skupnosti, v katero je uvedel samega sebe in v katero je uvajal svoje gravitacijsko zaledje, v kolikor ni to vršila deloma Ljubljana, deloma pa nova kulturna torišča, od katerih smo že uvodoma omenili Celje in Mursko Sobotu. V kulturnem vplivanju je Maribor uspeval tam, kjer je upošteval dejanske pokrajinske prilike, n. pr. v gledaliških gostovanjih, literarnem odkrivanju Pohorja in Koroškega, v razvoju dnevnega in deloma revijalnega časopisja, znanstvenem prikazovanju pokrajinske preteklosti ali v političnem vodstvu zaledja, odpovedal pa je jugoslovanski Maribor tam, kjer je svoje moči precenjeval ali pa, kjer ni upošteval geopolitičnega položaja Maribora, kar je bil slučaj, n. pr. s teoretičnimi poizkusi, regulirati emigracijo Slovencev, uveljaviti iz Maribora revolucionarne narodnogospodarske teorije, predvsem pa v narodnoobrambnem življenju in delu. Maribor se v vsej jugoslovanski dobi ni zavedel, da je narodnoobrambno delo sestavni del celokupnega narodnega življenja, strnjevanje vseh posameznikov iste krvi in jezika v eno kulturno enotnost in podrejevanje posameznika v interesno gospodarsko skupnost krvne in jezikovne enote. Posledica tega je bila, da se je pričel interes osebnosti identificirati z interesom narodnosti in države v večji meri kakor je bil to primer pred svetovno vojno, da je vse narodnoobrambno delo zadobilo agitacijski značaj pod gesli, ki so bila slučajno v gotovem trenutku na modnem kulturnem trgu in da so menda vse kulturne organizacije v Mariboru postale v izpovedovanju svojega programa narodnoobrambne. Rezultat tega neupoštevanja polajaja Maribora in njegovega zaledja je v ogromnem času neekonomskega dela ter v ustvaritvi novega kulturnopolitičnega pojma narodne meje, ki je bil v predvojni dobi manj znan in še manj popularen. Razvojno negativen rezultat narodnoobrambnega življenja pa je v protivnosti od predvojne dobe pri poudarjanju absolutnosti gospodarskih činiteljev padec ljubezni do knjige in do čtiva ter zapostavljanje kulturnih problemov za gospodarskimi, namesto njih vzporejevanja enega z drugim. S svojimi delovnimi silami in s svojo miselnostjo ni mogel Maribor reševati postavljenih si velikih problemov, ki bi ostali problem tudi za kulturno močnejša torišča.

Negativne strani mariborske kulturne tvornosti so se pojavile tudi na mnogih razstavah, ki so v gotovih

Južni vhod v Tyrševo ulico pred 1931.

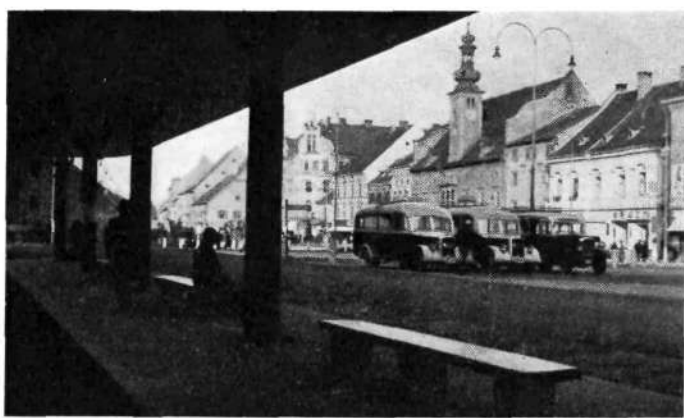
Del povojne tekstilne industrije v Orešju

Foto: Pivko

delih sestojale v iz Ljubljane uvoženem razstavnem gradivu in kar na zunaj dokazuje stremljenje, ustvarjati v Mariboru isto, kar je ustvarila Ljubljana. Ta miselnost kulturne enakosti Maribora Ljubljani je bila otroška bolezen povojne mariborske kulturne aktivnosti, bolezen, o kateri moremo trditi, da jo je Maribor že preživel in da Maribor danes že smotreno išče v okviru Slovenije in Jugoslavije pripadajoče mu mesto. Kakor je Beograd narodno in državno, Ljubljana narodno, tako je Maribor pokrajinsko kulturno središče.

V tem pogledu je jugoslovanski Maribor ustvaril velike in trajne kulturne vrednote, ko je v kontinuiteti predvojnega kulturnega dela izgradil trdna izhodišča za vsako bodočo kulturno akcijo. V protivnosti od predvojnega kulturnega Maribora, ki se je skoro letargično priznaval za provinco, se je jugoslovanski Maribor zavedel, da je središče pokrajine ter je kot tak reorganiziral in sistemiziral kulturno življenje, kakor ga vidimo v kontinuiteti predvojnih društev in iz društev nastalih in razvitih ustanov. Znanstveno, glasbeno, gledališko, izdajateljsko, umetniško, telovadno, športsko, planinsko, karitativno, politično ali prosvetno delo povojnega Maribora se kot pozitivno kulturno delo uvršča v naš narodnokulturni razvoj in širi proti vsem težavam nove kulturne poglede iz Maribora v njegovo zaledje, katero je v predvojni dobi pripravila prosveta in politika. V tem delu obstoja in raste upravičena mariborska kulturna ambicija, da Maribor v Jugoslaviji preobrazi svoje zaledje kulturno in tako nadaljuje in vrši izročilo predvojne dobe, ki je strnila severovzhodno Slovenijo z Mariborom narodnopolitično. Zato pa pomeni omalovaževanje kulturnega jugoslovanskega Maribora postopanje, ko n. pr. podaja perutninarska mariborska razstava kmetško sobo iz Bele Krajine z gradivom s Pohorja, Mislinjske in zahodne Dravske doline in kar je organiziralo naše narodno in kulturno središče iz Ljubljane.

Kulturno delo Maribora je bilo v predvojni dobi večinoma narodno in politično probujevalno. V jugoslovanski dobi je rastlo v globino s tem, ko je poleg narodnostnega poudarka zadobilo manifestativni kulturni značaj, s katerim je še močneje in kulturno programatično pritegnilo na sebe najširše narodne plasti. Glasbena, umetniška, športska in druga kulturna stremjenja so se razvijala in izoblikovala v internem društvenem delu, da so podala vsaj vsako leto enkrat rezultate svojega dela celokupnosti na javnih nastopih in javnih produkcijah in tako podala pregled čez tekoče delo. V zvezi s tem je šlo sistematiziranje kulturnega dela z organizacijo kulturnih delavcev deloma na enotnem programu, kakor jo vidimo n. pr. pri umetnikih, deloma pa v izoblikovanju kulturnih institucij, ki imajo značaj trajnosti. Najvišje v tem pogledu so se dvignile znanstvene organizacije, v prvi vrsti Studijska knjižnica in Pokrajinski muzej v Mariboru, ki predstavljata največje kulturno delo, katero je Maribor v svoji zgodovini sploh izvršil. Kakor je mesto Maribor omogočilo tema dvema kulturnima tvorbama, da so se dvignile od položaja društvene knjižnice in društvenega muzeja na položaj javnih ustanov, tako je bilo mesto Maribor v vsej jugoslovanski dobi tisti činitelj, ki je gmotno omogočal rast mariborske kulture; mestu Mariboru je sledila bivša Mariborska oblast, tej pa dravska banovina, medtem ko država pri kulturnem razvoju jugoslovanskega Maribora ni sodelovala toliko, da bi bil njen vpliv kjer koli očitiden. Prvenstvena gmotna pomoč mariborske mestne občine in v drugi vrsti pomoč dravske banovine sta omogočili Mariboru, da je v jugoslovanski dobi razvil vrsto kulturnih ustanov iz predvojnih ali iz začetnih društev ter da so te dvignile svoje delovanje od prvotnega narodno buditeljskega in narodno prosvetnega dela do izrazitega narodno kulturnega, ki ne zavzema samo mesta Maribora, temveč velik del mariborskega gravitacijskega zaledja, ter da

Avtobusna postaja na Glavnem trgu

se je predvojni pretežno politični aktivnosti Maribora v zaledju pridružila v jugoslovanski dobi nova kulturna aktivnost, izražena tako v prosvetnem in umetniškem, kakor v telovadnem ter športnem življenju.

Zunanji rezultat tega povojnega mariborskega kulturnega življenja je očividni v pojemanju rodoljubja, ki je bilo poudarjeno n. pr. še na prvih povojnih razstavah in ki se je umaknilo znanstveno vedno bolj jasni dognanosti, umetniški dovršenosti in strokovni popolnosti; na drugi strani pa v poživljenih stikih mariborskega mesta s svojim zaledjem v kulturnem pogledu, ki so šli vzporedno z novimi prometnimi, zlasti avtobusnimi zvezami Maribora z okolico. Vrsta mariborskih knjižnih izdanj še sicer vzdržuje po svoji opremi kakor po svoji vsebini zvezo s predvojnimi izdanji, ali poleg njih nastopajo že programatično nova izdanja s kulturno določeno vsebino in sodobno opremo na podoben način kakor se odraža n. pr. gledališko življenje poleg operete z dramo in opero v novi jugoslovanski kulturni razvojni smeri. Strokovno, umetniško in znanstveno poudarjeni nivo povojnega mariborskega kulturnega življenja kaže absolutni napredek, pri katerem pa je ostala odprta še ena očitna slaba stran, to je pomanjkanje kritičnega obravnavanja mariborskih kulturnih pojavov.

Druga značilnost mariborskega kulturnega življenja je v njegovem socialnem poudarku. Skrb za deco in mladino, socialno poudarjanje narodnostnega vprašanja, počitniški značaj propagiranja našega morja kažejo novo dobo kulturnega življenja z njenim praktičnim poudarkom v nasprotju s predvojno dobo, ki je v podobnih smereh delovala s knjigo in besedo.

Dvigu nivoja in socialni usmerjenosti povojnega mariborskega kulturnega življenja se pridruži tretja značilnost v dvigu športnega življenja. To je zavzelo v primeri s predvojno dobo, katero sta v športu označevala kolo in nogomet in v precejšnji oddaljenosti še planinstvo, najširše plasti in vse vrste športa od nogometa preko lahke atletike do planinstva in smučarstva razmah v širino tako, da je športno življenje zajelo najširše sloje, predvsem pa seveda mladino, pri kateri je nadomestilo predvojno zanimanje za literaturo in filozofska razglabljanja. Literatura in filozofska razglabljanja sta pa poleg tega stopila v ozadje za interesom za velike sodobne socialne in gospodarske probleme, katerim posveča zlasti mladina teoretično vedno več in več pozornosti.

Mariborsko kulturno življenje je v dvigu nivoja posledica razvoja njih nositeljev od društev do ustanov, v socialni poudarjenosti posledica nastopajočih socialnih in gospodarskih problemov, v športu pa izraz sodobnega higienskega gledanja na človeka. Prvi dve značilnosti pa sta zlasti še posledica duhovne in narodnostne povezanosti človeka v Mariboru s človekom v mariborskem zaledju, kar je v predvojni dobi bil samo deloma slučaj in radi česar je marsikatera mariborska akcija pogrešala kulturne opore v javnosti pokrajine, ker je bila omejena samo na kako stanovsko skupino v mestu.

Poleg teh iz krajevnih, pokrajinskih in narodnostnih razvojnih prilik izvirajoči tok mariborskega kulturnega življenja pa so v jugoslovanski dobi postali pomembni tudi kulturni vplivi, ki izhajajo iz splošnega toka političnih prilik v državi in v mednarodnem svetu. Kakor povsod jih uveljavljata tudi v Mariboru v prvi vrsti film in radio. Ti vplivi iz širokega evropskega sveta vzdržujejo stike s širokim svetom in nivelizirajo na sedimentih predvojne kulturnosti krajevno in pokrajinsko povojno mariborsko kulturno smer in kjer nastaja za vsa jugoslovanska državna središča naloga bodočnosti, da se v tem pogledu uveljavijo prvenstveno ona in da uveljavijo namesto kulturnega oportunizma in duhovne skepse, ki sta pogosto rezultat evropskega sodobnega kulturnega toka, duh jugoslovanske vere v lastno bodočnost.

V to nas upravičuje 20 let gospodarskega in kulturnega mariborskega življenja v Jugoslaviji. V tem času je Maribor strnil svoje gospodarstvo z gospodarstvom Jugoslavije in strnil svoje kulturno življenje z življenjem Slovencev. 20 let gospodarskega in kulturnega življenja Maribora pomeni tekmo Maribora z ostalo Slovenijo in Jugoslavijo na poti gospodarskega in kulturnega razvoja. Bodoče življenje Maribora in njegov bodoči razvoj pa naj še močneje povežeta Slovenijo in Jugoslavijo z Mariborom, zlasti pa z njegovim zaledjem, kar izhaja iz geopolitičnega položaja Maribora in njegovega zaledja, brez katerega Slovencev v pomenu naroda ni in brez katerega izgubi tudi Jugoslavija svoj pomen kot srednjeevropski politični faktor. V tem iz geopolitičnega položaja Maribora izhajajočega dejstva izvira bodočnost njegova, garantirana po zavestnem in nujnem sodelovanju Maribora s Slovenijo in Jugoslavijo ter obratno.

Kopališče na Mariborskem otoku